

УДК 174.4: 001.1: 140.8 "21"

Валентина Сергієнко

ЕТИЧНА СКЛАДОВА РАЦІОНАЛЬНО-ГУМАНІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються питання формування нового світогляду ХХІ століття і типу раціональності, що формуються в умовах постнекласичної науки та характеризуються інтеграцією наукового та технічного знання з гуманістичними цінностями і нормами. Етична експертиза включається як компонента в ідеал обґрунтування наукових і технічних знань. Автор характеризує галузі етики, що почали формуватися в умовах сучасної науково-технічної революції та пов'язані з певною професійною діяльністю людини, це насамперед етика науки, техноетика, біоетика, екологічна етика.

Ключові слова: раціонально-гуманістичний світогляд, постнекласична раціональність, технонаука, етика науки, техноетика, біоетика, екологічна етика.

V. Sergienko. The Ethical Component of the Rational-humanistic World-view of the XXI Century

In the present stage of the scientific development a world-view called rational-humanistic is being formed. It is based on a new type of the rationality, specified by the substantial complication of man and nature realization. Super complex "man measured" systems become the research objects, the cognition subject's role and responsibility increase, a new type of the integration of the truth and morality and rational and holistic activity appears. The humanistic ideals are integrating into the science; the ethical examination is included as a component into the ideal of the scientific and technical knowledge justification. The importance of the ethical component increases significantly within the formation of "techno-science" as a state of the science development when it is completely focused on specific technologies and market. Two phenomena – science and technology – combined and formed a new symbiosis, stable relationship "science – production – business". The science is not required any explanation or understanding of things; it allows to create or modify them efficiently and that is enough. The role of humanitarian expertise, aimed to protect a man in the situations he becomes a target of new technologies, including social, increases.

The author examines the fields of ethics that began their formation in the conditions of contemporary technical-science revolution and are tied with a certain professional activity of a man; they are science ethics, techno-ethics, bioethics, ecological ethics and the problems of their development and implementation.

Key words: rational-humanistic world-view, post non-classical rationality, techno-science, science ethics, techno-ethics, bioethics, ecological ethics.

V. Сергієнко. Этическая составляющая рационально-гуманистического мировоззрения ХХІ столетия

В статье рассматриваются вопросы формирования нового мировоззрения ХХІ века и типа рациональности, которые характерны для постнеклассической науки и характеризуются интеграцией научного, технического и гуманитарного знания. Этическая экспертиза включается в качестве компонента в идеал обоснования научного и технического знания. Формируются отрасли профессиональной этики, которые призваны обеспечить научный, технический, экологический и духовный прогресс человечества. Автор характеризует такие отрасли профессиональной этики, как этика науки, техноэтика, биоэтика, экологическая этика.

Ключевые слова: рационально-гуманистическое мировоззрение, постнеклассическая рациональность, технонаука, этика науки, техноэтика, биоэтика, экологическая этика.

Ми живемо у складний динамічний і одночасно переломний період. З одного боку, він характеризується майже фантастичними досягненнями у розвитку науки й техніки, прискореними процесами глобалізації, формуванням принципово нового середовища існування і спілкування на основі передових інформаційних технологій. З іншого, – людство впритул зіткнулося з проблемами планетарного характеру, що загрожують його існуванню, і вступило у фазу пошуку нових стратегій цивілізаційного розвитку і нових ціннісних орієнтирів.

Значні зміни в інтелектуальній сфері кінця ХХ – початку ХХІ століть, криза просвітницького раціоналізму вимагають формування нового світогляду. Перш за все, це – заперечення такого погляду на світ, що ґрунтується на уявленнях про автономність і всемогутність розуму з одного боку і про повну пізнаваність світу людиною, – з іншого. Він характеризується ускладненням розумінням природи людини, її свідомості. У центрі уваги знаходяться проблеми моральності. Ідеали гуманізму поступово проникають у науку, наукові та технічні знання інтегруються з моральним імперативом як сукупність моральних основ буття планетарного суспільства. Такий світогляд сьогодні часто називають раціонально-гуманістичним.

Про необхідність його формування пишуть багато, однак від цього проблема не стає простішою. Які складові цього світогляду, як поєднати наукове знання з моральним імперативом, і, головне, як сформувати цей світогляд? Як зазначає А. А. Гусейнов, розв’язання цієї проблеми лежить у площині єдності істини та блага. Істина є основою і рушійною силою пізнання, благо – основою і рушійною силою діяльності. Участь розуму в прийнятті рішення в кінцевому підсумку спрямоване на те, щоб реалізувати принцип єдності істини і блага, скерувати діяльність на істинне благо [1].

Новий тип раціональності поступово утверджується в науці й технічній діяльності та іманентно включає в себе рефлексію над цінностями. Російський філософ В. Стьопін характеризує цю раціональність як постнекласичну, у якій внутрішня етика науки, що стимулює пошук істини та орієнтує на зростання наукового знання, корелюється із загальногуманістичними принципами і цінностями. Етична експертиза включається як компонента в ідеал обґрунтування наукових знань [2].

Ідея такого підходу як ідея комізму була стрижнем духовної культури на різних етапах історії, знаходила відображення у вченнях різних філософів: Платона, В. Вернадського і К. Ціолковського, М. Федорова і Тейяра де Шардена, А. Бергсона і М. Мойсеєва. За останні три століття під впливом науково-технічного прогресу, а також завдяки тій могутності, що він дав людині, сфера етичної складової нового світогляду значно розширилася і стала включати в себе також відношення між людиною та всім іншим світом: перш за все природою, тваринами тощо. Стали формуватися галузі етики, що пов’язані з певною професійною діяльністю людини, це насамперед етика науки, техноетика, біоетика, екологічна етика. Розробкою цієї проблеми сьогодні активно займаються як західні, так і російські та українські філософи: І. Фролов, Б. Юдін, С. Пастушний, Р. Карпінська, А. Мамзін, В. Стьопін, Е. Агацці, В. Хьосле, К. Апель та ін. Однак усі складові нового світогляду та механізми його формування залишаються ще недостатньо проаналізованими.

Метою даного дослідження є аналіз етичної складової нового раціонально-гуманістичного світогляду, який формується у XXI столітті.

Особливе місце в новому світогляді належить науці та її можливості інтегрувати з гуманістичними цінностями. Так, сучасна наука, яку називають постнекласичною, досліджує складні системи, складовими яких є людина. Прикладами таких “людиновимірних” комплексів є медико-біологічні та екологічні об’єкти, включаючи біосферу в цілому (глобальна екологія), об’єкти нанонауки, біотехнології, системи “людина-машина”. При таких дослідженнях значно зростає роль і відповідальність суб’єкта пізнання, виникає новий тип інтеграції істини й моралі, раціональної та ціннісної діяльності.

За останній час для характеристики сучасного постіндустріального суспільства все частіше використовується поняття “технонаука”, яке вказує на пріоритети науково-технічної революції XXI століття. У Росії філософські дослідження цієї проблематики проводять такі відомі філософи, як В. Стьопін, Б. Юдін, А. Андрєєв, П. Бутирін. Однак через складність феномену сутність його ще не зовсім визначена, дискусійними залишаються питання місця і ролі технонауки у суспільстві та її етичного виміру.

Більшість дослідників вважають, що технонаука – це такий стан розвитку науки, коли вона орієнтована на конкретні технології [3, с. 197–198]. Дослідження, як правило, проводяться не з метою побудувати нову фундаментальну теорію, а створити ефективну технологію з хорошими ринковими перспективами. Наука, бізнес і політика все тісніше співпрацюють, постійно оновлюючи технології, які мають вихід на масового споживача. Таким чином, два феномени наука і технологія об’єднуються і виникає новий симбіоз, формується стійка залежність “наука–виробництво–бізнес”. Крім того, проміжною ланкою між ними є засоби масової інформації, які поширюють інформацію про нові технології серед потенційних споживачів. Як зазначає Б. Г. Юдін, співвідношення науки й техніки в цьому симбіозі надто суперечливі. З одного боку, наука виступає як генератор нових технологій через те, що є попит на ці технології та щедра фінансова підтримка. З іншого боку, виробництво нових технологій визначає попит на науку певного типу, тому значні потенції теоретичної науки залишаються не реалізованими. Від науки не вимагається ні пояснення, ні розуміння речей, а достатньо того, що вона дозволяє їх ефективно створювати чи змінювати [4].

Так, сьогодні до складу технонауки зараховують дослідження нанооб’єктів, розробку інформаційних технологій, генетику, біомедицину, а також міждисциплінарні дослідження проблем набуття та використання знань (психологія, нейрофізіологія, лінгвістика, теорія штучного інтелекту тощо). Крім того, до технонауки дуже часто зараховують хімію, фармацевтику, створення нових матеріалів. Однак чіткого визначення переліку напрямів поки що не існує. Але навіть із названого очевидно, що технонаука має безпосередній вихід на людину, стосується її потреб. Наука все більше втручається в саму природу людини, про що свідчать сучасні генетичні, біомедичні, фармацевтичні дослідження, які є найбільш фінансово привабливими. У зв’язку з тим, що наука розробляє все нові та нові технології впливу на людину, виникає необхідність їх оцінювання. З цим пов’язані проблеми запровадження гуманітарної експертизи, яку Б. Юдін характеризує як соціальну практику, метою якої є захист людини в тих ситуаціях, коли вона стає об’єктом впливу нових технологій, у тому числі соціальних [5, с. 154]. Але сама сутність гуманітарної експертизи, проблеми формування експертів, критерії експертизи є складними і невизначеними, тому потребують серйозних наукових обґрунтувань.

Становлення технонауки, з одного боку, має позитивне значення, адже сприяє вирішенню нагальних проблем людини, з іншого – наука втрачає своє основне призначення, її метою стає не істина, а користь. Технонаука стає залежною від бізнесу, політики, економіки, що несе певні загрози людині та культурі. У цій ситуації моральний вимір технонауки повинен тісно переплітатися з етикою бізнесу і політичною етикою. Що за сучасних умов є досить проблематичним. На жаль, порушення, які були притаманні лише бізнесу: обман, крадіжка, корупція, нездорова конкуренція, дискримінація, проникають і в науку. Усвідомлюючи вплив бізнесу на соціальні, у тому числі наукові, освітні процеси, філософи чимдужче підкреслюють відповідальність бізнес-структур перед суспільством, майбутніми поколіннями, природою.

Таким чином, особливості сучасної науки поставили перед людством складну проблему: на якому шляху можливе досягнення такого наукового прогресу, який не був би загрозливим для людини і природи. Чи треба обмежувати прагнення до нескінченного пізнання, і якщо це так, то які дослідження треба обмежувати? Ця проблема залишається дискусійною.

За сучасних умов формується особлива галузь філософського знання – етика вченого, у науковий обіг входить поняття “етос науки”, що позначає сукупність загальноприйнятих у науковому товаристві моральних імперативів, норм, що зумовлюють поведінку вчених. Так, в Україні ще 2009 року Національна академія наук схвалила етичний кодекс ученого. Це загальні принципи і вимоги, яких повинні дотримуватися науковці. Але, на жаль, там зовсім нічого не сказано про механізми і умови для їх реалізації. 2011 року експертна група вчених і філософів Росії за підтримки Бюро ЮНЕСКО в Москві розробила проект Декларації наукової діяльності для держав-учасниць СНД. Був проголошений етичний стандарт наукової діяльності та державної політики у сфері науки. Однак прийняття декларації знову ж таки затримується насамперед через складність вироблення механізмів забезпечення реалізації етичних норм, а також через відсутність державної політики, яка б давала можливість вченим чесно і відповідально здійснювати наукову діяльність [6].

Етика наукової діяльності тісно пов’язана з техноетикою як галуззю етики, що зорієнтована на технічну діяльність людини. Техноетика – це своєрідний заслін від техногенних катастроф. За сучасних умов ціна помилки і безвідповідальності людини, що керує могутньою технікою, досить висока.

Техноетика ґрунтується на певних цінностях, які в кінцевому підсумку зумовлюють технічні принципи, норми, вимоги. Серед них основними є благополуччя і здоров’я людей, їх безпека, екологічна якість, розвиток суспільства та особистості; а також такі, що мають безпосередньо стосуються техніки: функціональна придатність та економічність. Техноетика також має включати певні моральні вимоги, виконання яких оберігало б людство від техногенних катастроф. Ці вимоги закріплюються в кодексах професійної етики, які поступово повинні увійти у життєдіяльність підприємств, кампаній, організацій.

У сучасній філософській, етичній літературі з’являються роботи з окремих галузей техноетики, таких як ядерної, комп’ютерної, біоетики тощо. Так, комп’ютерна етика ставить проблеми етичних норм створення, поширення інформації, причому не лише у комп’ютерах, а і за їх допомогою, у тому числі, починаючи з телефону, телевізора, супутникового зв’язку тощо. Використання інформаційної техніки у сфері управління створює проблему відповідальності людини, контролю за інформаційними технологіями. Однак практика свідчить, що передові технології значно випереджають етичний прогрес суспільства.

Окрема розмова про біоетику. Біоетика – це форма захисту прав людини, у тому числі права на життя, здоров’я, на вільне прийняття рішень щодо цих проблем. Суспільний сенс біоетики в тому, що вона є проявом гуманізму в медицині та біології. Її цікавлять етичні й правові питання наукових досліджень у медицині та біології й використання їх на практиці. Одночасно вона стосується кожної людини, тому розглядається як галузь філософського знання, предметом якого є перш за все проблема ставлення до життя і смерті. Життя розглядається як самоцінність, вища цінність, причому в широкому філософському розумінні категорія “життя” охоплює і тваринний світ, і біоценози, і біосферу в цілому. Проблеми біоетики в українському суспільстві досліджуються не так давно і ще не увійшли до медичної та соціальної практики.

Біоетика безпосередньо пов’язана з екологічною етикою. В основі сучасної екологічної етики лежить етичне вчення А. Швейцера, його ідея “благоговіння перед життям” [7]. Досить перспективною є ідея формування нових етичних і моральних імперативів, запропонована М. Мойсеевим. Вона безпосередньо пов’язана із завданням формування нової екологічної етики. На відміну від тих варіантів етики, які орієнтовані на антропологічний зміст етичних норм й імперативів, що принципово не включають у свою нормативну структуру проблеми захисту тварин і навколишнього середовища, на його думку, необхідно сформувати нові цілі та нові принципи [8]. Але у формуванні екологічної етики є свої певні проблеми. Яким шляхом йти, формуючи ті чи інші заборони? Імовірно кількість цих заборон буде збільшуватися. Людина повинна певною мірою обмежувати свої потреби. Які межі втручання людини в живу природу? Як узгодити потреби людства та можливості біосфери?

Таким чином, питання, чи прийде епоха ноосфери, чи зуміє людство узгодити свою поведінку, тобто стратегію свого розвитку зі стратегією розвитку біосфери, поки що є відкритим. Залишається лише сподіватися, що у XXI столітті суспільство зможе кардинально змінити свій світогляд і свою поведінку. У зв'язку із цим, ще раз необхідно підкреслити, що в суспільстві знань, до якого ми йдемо, не може бути знань важливих і другорядних. Не може бути вченого чи інженера, чи бізнесмена, у якого є прогалина в гуманітарних знаннях. Як зазначає відомий італійський філософ Е. Агацці, що жодна окрема наука чи технологія, як і вся система технонауки в цілому, не може слугувати основою для ціннісних суджень тієї причини, що наука і техніка говорять про сутність речей, а не про те, якими вони мають бути. Ці ціннісні судження повинні вироблятися й обґрунтовуватися у типово філософських галузях (таких як етика, аксіологія, антропологія, логіка, філософія права) та спільно з іншими дисциплінами, які називаються гуманітарними [9].

Сьогодні назріла необхідність кардинальної зміни духовних засад людської діяльності: світогляду, ідеології, цінностей, норм і цілей. Розвиток духовності вимагає трансформації суспільної свідомості, зміни світоглядних орієнтирів і всієї духовно-практичної діяльності у тому числі освіти і виховання..

Література:

1. Гусейнов А. А. Мораль как предел рациональности / А. А. Гусейнов // Вопросы философии. – 2012. – № 5. – С. 4–18.
2. Степин В. С. Научная рациональность в техногенной культуре: типы и историческая эволюция / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2012. – № 5. – С. 18–26 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=533&Itemid=52.
3. Андреев А. Л. Технонаука как инновационный проект / А. Л. Андреев, П. А. Бутырин // Вестник Российской академии наук – 2011. – Т. 81. – № 3. – С. 197–203.
4. Юдин Б. Г. Наука в обществе знаний / Б. Г. Юдин // Вопросы философии. – 2010. – № 8. – С. 45–58. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task.
5. Юдин Б. Г. Технонаука, человек, общество: актуальность гуманитарной экспертизы / Б. Г. Юдин // Век глобализации. – 2008. – № 2. – С. 146–154.
6. Об этических принципах научной деятельности. Аналитический обзор и проект Декларации для государств-участников СНГ / Р. Г. Апресян, О. И. Кубарь, Б. Г. Юдин – СПб. : Издательство НИИЭМ им. Пастера, 2011. – 36 с.
7. Швейцер А. Этика благоговения перед жизнью / А. Швейцер. – М. : Прогрес. – 1982. – 572 с.
8. Моисеев Н. Н. Коэволюция природы и общества / Н. Н. Моисеев // Экология и жизнь. – 1997. – № 7. – С. 4–7.
9. Агацци Э. Идея общества, основанного на знаниях / Э. Агацци // Вопросы философии. – 2012. – № 10. – С. 3–20 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=613&temid.

Рекомендовано до друку рішенням кафедри психології, педагогіки та філософії Кременчуцького національного університету ім. Михайла Остроградського від 20 червня 2013 р., протокол № 10